

ГОЛОВНЕ УРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ

МУЗЕЙ ІСТОРІЇ МІСТА КИЄВА

КИЇВ І КИЯНИ

Матеріали щорічної
науково-практичної конференції

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Київ
Видавництво «КИЙ»
2010

ЗМІСТ

Анатолій Збанацький. Музей історії міста Києва у 2010 році.....3

З МУЗЕЙНИХ ЗІБРАНЬ

Тетяна Старостенко. Мідне церковне лиття з музейного зібрання. Продовжується публікація предметів мідного церковного лиття старообрядців Росії з фондів Музею.....	7
Віра Павлова. До історії Десятинної церкви (за матеріалами зі збірки Музею історії міста Києва).....	21
Ольга Іванова, Олена Іванова. Мистецька спадщина Сержа Лифаря в колекції Національного музею історії України....	37
Ольга Друг. Київська родина Мазюкевичів.....	52
Світлана Панькова. Вивчаємо власну збірку.....	69
Емма Корюковець. Нові надходження до Музею історії міста Києва.....	78
Лариса Добрийвечір. Виставка «Старий Київ».....	83

З ІСТОРІЇ КИЄВА

Тетяна Анан'єва. Скорбное начало 1837 Года в Киеве.....	88
Марія Кадомська. Дещо з історії забудови садиби Іпсіланті. Архівні розвідки.....	100
Ірина Малакова. До історії садиб по вулиці Шовковичній, 12–18.....	123
Вікторія Величко. «Великі» та «малі» герої історії, або що приховують сімейні архіви.....	130
Олена Новикова. Родина Піскорських в Києві.....	149
Людмила Шилова. О. П. Оглоблин та справа «Весна».....	161
Андрій Амонс. Печати из музейной коллекции генерала Потоцкого.....	172
Стефан Машкевич. Общественный транспорт Киева в годы немецкой оккупации (1941–1943).....	181
Тетяна Себта. Топонімічні перейменування в окупованому Києві (1941–1943).....	195
Марина Шевченко, Олександр Білоус. Остарбайтери-кияни. Вербування, примусова праця, репатриція (1942–1945).....	214
Тетяна Євстаф'єва. По страницам одного уголовного дела.....	226
Анатолій Збанацький. Судовий процес над німецькими військовими злочинцями у Києві.....	236

Сергій Білокінь. Клуб творчої молоді «Сучасник».....	247
Ігор Перестюк. Мистецтво на сходах.....	298

ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ

Яніна Пучкова. Анджейовський Антон Лук'янович (1785–1869). Ботанік-мемуарист.....	301
Ганна Кондаурова. Традиції вшанування Михайлом Грушевським видатних українських діячів.....	307
Анатолій Кончаковський. Иногда разговаривайте с неизвестными	319
Олександр Коваленко. Київські проекти видатного вченого-геолога академіка Павла Тутковського.....	327
Олена Плаксіна. Княгиня М. В. Волконська.....	335
Дмитро Малаков. Київський інженер Леонід Таїров.....	343
Олена Мокроусова. Архітектор Павло Альошин: з історії нереалізованих задумів.....	358
Людмила Успенська. Видатні кібернетики. (З історії створення першої в Європі електронно-обчислювальної машини).....	380
Віра Павлова. Пам'яті музейника. (До 100-річчя з дня народження О. М. Малащенко).....	386
Вікторія Цимбал. Шляхетна іскра вічного вогню (Штрихи до творчого портрета акторки Тетяни Цимбал).....	396

Науково-популярне видання

Київ і кияни

Випуск 10

Здано на складання 23.11.2010. Підписано до друку 14.12.2010.

Формат 60/841/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум-друк. арк. 27,75. Обл.-вид. арк. 21,5. Тираж 100 прим.

Видавництво «КІЙ»

м. Київ, вул. Василенка, 7, к. 816

Надруковано ПП «КС «Профі»

Тел.: (044) 237-54-16

Ганна КОНДАУРОВА,
Науковець Історико-меморіального музею
Михайла Грушевського

**ТРАДИЦІЇ ВШАНУВАННЯ МИХАЙЛОМ ГРУШЕВСЬКИМ
ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ
(До історії створення портретних галерей в НТШ
та Історичній секції ВУАН)**

Розгорнута у Львові діяльність Михайла Грушевського з розбудови української академічної науки вражає своїм розмахом та багатовекторністю. Кращі здобутки, напрацьовані ним у Науковому Товаристві імені Шевченка за двадцятилітній період (1894–1914), згодом були перенесені і послідовно впроваджені в Українському Науковому Товаристві у Києві та Історичній Секції ВУАН. Не виключенням є й ідея створення галереї портретів видатних українських діячів науки та культури, двічі реалізована М. Грушевським — спочатку в НТШ, а згодом в Історичній Секції ВУАН.

Наукове Товариство імені Шевченка на момент обрання на посаду його голови Михайла Грушевського (1897) переживало зміни пов'язані із перетворенням його на наукове (1892). На честь цієї знакової події упродовж 1890-х рр. Товариству подаровано кілька портретів та інших пам'яток. Одними з таких перших набутоків майбутньої галереї образів були: робота українського художника, представника класицизму та академізму в Галичині Корнила Устияновича «Мазепа по битві під Полтавою»¹ (втрачено у роки Першої світової війни²) та портрет Миколи Костомарова, виконаний у 1870 р. відомим художником-передвижником Миколою Ге³. До НТШ портрет Костомарова був подарований згідно із заповітом художника одним з його синів⁴. У документах Товариства за 1893–1894 рр. згадується,

¹ Справозданє з діяльності віділу і секцій Наукового Товариства імені Шевченка за час від загальних зборів дня 11 мая 1893 р. до 31 грудня 1894 р.— Львів, 1895. — С. 8.

² *Гнатюк В.* Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. З нагоди 50-ліття заснування (1883–1823).— Мюнхен; Париж, 1984.— С. 139.

³ Справозданє з діяльності віділу і секцій...— Львів, 1895.— С. 8.

⁴ Справозданє з діяльності Наукового Товариства імені Шевченка (за час від 1 січня до 31 грудня 1895 року).— Львів, 1896.— С. 6.

що при влаштуванні виставкового павільйону «Руських товариств» для Львівської крайової виставки 1894 р. Науковим Товариством імені Шевченка зібрано серед інших експонатів кілька портретів⁵. Під час підготовки до цієї виставки НТШ зверталось до В. В. Тарновського — культурно-просвітницького діяча, відомого колекціонера «шевченкіани» та фундатора музею українських старожитностей у Чернігові з проханням «дещо з пам'яток по Шевченку, які має в себе, прислати на виставу»⁶. Відгукнувся Тарновський дещо пізніше, вже після виставки, та подарував до НТШ за одними джерелами «гарний портрет Шевченка»⁷, а за іншими — його копію⁸. Ці перші надходження прикрашали приміщення канцелярії НТШ, яка займала до 1898 року три кімнати в будинку львівського товариства «Просвіта»⁹.

Маючи цю невеличку збірку, у Михайла Грушевського виникла ідея створити на її основі цілу галерею образів. Паралельно з цим він активно опікувався справою організації Музею НТШ. Через те, що процес створення і музею, і галереї перебував на початковій стадії, складно визначитися з їхнім статусом у складі Товариства. Деякі джерела подають галерею образів як одне ціле з Музеєм НТШ, а деякі — розглядають діяльність Товариства з її комплектування окремо. Свою роль, напевно, відіграло й те, що займалась їхньою організацією на цьому етапі одна людина — Михайло Грушевський. Не можна напевно сказати, якою в кінцевому результаті бачив галерею образів її творець — чи як своєрідний відділ Музею НТШ, чи як самостійне утворення у складі Товариства. Однак думається, що їх умовне об'єднання було продиктоване не достатньо сприятливими умовами розбудови Товариства, яке довгий час відчувало потребу у власних приміщеннях та коштах, що не давало можливості в повному обсязі реалізувати багато цікавих проєктів, серед яких і портретна галерея.

⁵ Справозданє з діяльності виділу і секцій— Львів, 1895.— С. 7. Яких саме, невідомо.

⁶ Там само.— С. 7.

⁷ Там само.— С. 8.

⁸ Стан Музея в 1900 р.// Хроніка НТШ.— Львів, 1901.— Ч. 5.— С. 41.

⁹ Справозданє з діяльності Наукового Товариства імені Шевченка....— Львів, 1896.— С. 6.

Завдячуючи організаційному хистові Михайла Грушевського, який, зокрема, шляхом налагодження видавничої діяльності Товариства покращив деякою мірою його фінансовий стан, наприкінці 1890-х років справа формування галереї портретів перейшла до етапу планомірного, цілеспрямованого, а не випадкового комплектування. З нагоди 25-річчя заснування Товариство в особі Михайла Грушевського замовило для галереї образів кілька портретів видатних діячів української науки та культури у талановитого львівського художника Івана Труша¹⁰. На той час відомий портретист переживав свій творчий злет. У своїх спогадах І. Труш пригадує, що у 1898 р. почав працювати над портретом Єлизавети Милорадович та Дмитра Пильчикова¹¹ — фундаторів Товариства ім. Шевченка¹². Вже на початку 1901 року у звіті музею зазначено, що «збірка образів містить цінну колекцію портретів визначніших наших діячів»¹³. Окрім згаданих вище двох портретів, Труш створив для галереї НТШ портрети В. Антоновича, І. Котляревського, П. Житецького, О. Кониського, М. Жученка, І. Нечуя-Левицького, М. Лисенка, І. Франка, Б. Грінченка та Лесі Українки¹⁴. Портрети Володимира Антоновича та Лесі Українки з галереї НТШ експонувалися на другій виставці творів І. Труша всередині 1901 року¹⁵. М. Грушевський з прикрістю відзначав у статті, присвяченій цій події, що художник не виставив інших «дуже гарних своїх портретів з музею Товариства ім. Шевченка — вибір його з-поміж них був рішуче загострий»¹⁶. Особливо він шкодував, що на виставці не було портрета І. Нечуя-Левицького, «що просто, без усяких

¹⁰ Справозданє з діяльності віділу Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за рік 1898// Записки НТШ.— 1899.— Т. XXVII.— С.17.

¹¹ Фотографії цих портретів було надруковано у статті М. Грушевського «Наукове Товариство імені Шевченка» (ЛНВ.— 1900.— Т.IX .— Кн.V.— С. 184–200).

¹²Сидор О. Мистецтво в житті та науковій спадщині М. Грушевського // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського.— Львів, 1994.— С. 286.

¹³ Стан Музея в 1900 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1901.— Ч. 5— С. 41.

¹⁴ Там само.— С. 41.

¹⁵Грушевський М. Друга вистава образів Івана Труша //Твори: У 50 т.— Львів: Світ, 2002.— Т.1.— С. 225

¹⁶ Там само.— С. 225.

ефектів, але прекрасно віддає індивідуальність особи». Серед експонованих творів, на його думку, «надзвичайно живим образом визначається ефектовний портрет проф. Антоновича»¹⁷.

Доволі плідно співпрацювало НТШ з кількома іншими художниками. З власних благодійних фондів, організованих за ініціативи голови — Михайла Грушевського, Товариство фінансувало здобуття освіти українськими митцями за кордоном. Так, за його сприяння відбулась творча поїздка Юліана Панькевича (1863–1933) до Києва 1903 року¹⁸. Це стало помітною подією для художника. У колекції галереї образів було 4 його твори, які надійшли ще до 1901 року¹⁹. Матеріальну допомогу надавало Товариство буковинському художникові М. Івасюку з Монахова²⁰. У відповідь той прийняв пропозицію у 1900 році намалювати для галереї Товариства три портрети відомих місцевих літераторів²¹.

Одним з найцінніших експонатів галереї образів НТШ був твір молодого київського митця Фотія Красицького «Гість із Запоріжжя», закуплений Товариством на першій Всеукраїнській виставці творів мистецтва, що проходила у січні–лютому 1905 р. у Львові²². Цей культурний захід було організовано членами «Товариства прихильників української літератури, науки та штуки», ініціатором створення якого у лютому 1904 року та головою був Михайло Грушевський. Заступником став Іван Франко, а секретарем — Іван Труш²³. Останній взяв на себе практичну організацію виставки, яка пройшла з великим успіхом в одному з мистецьких салонів Львова. Фінансувало її Наукове Товариство ім. Шевченка. Планувалось експонувати не лише живописні полотна, а й колекцію старовинних українських килимів, але від цієї ідеї відмовились через брак експозиційної

¹⁷ Там само.— С. 225.

¹⁸ Сидор О. Мистецтво в житті та науковій спадщині М. Грушевського...— С. 286.

¹⁹ Стан Музея в 1900 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1901.— Ч. 5.— С. 41. Назви творів не зазначено.

²⁰ Справоздане з діяльності Наукового Товариства імені Шевченка...— Львів, 1896.— С. 6.

²¹ Стан Музея в 1900 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1901.— Ч. 1— С. 9. Відомостей, яких саме і чи було реалізовано задум — не маємо.

²² Стан Музея в 1905 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1906.— Ч. 25.— С. 40.

²³ Сидор О. Мистецтво в житті та науковій спадщині М. Грушевського...— С. 287.

площі. Членами журі були художники Іван Труш, Модест Сосенко і Станіслав Дембіцький, а також Михайло Грушевський. Почесним членом журі було обрано посла австрійського парламенту, громадського діяча та мецената Володислава Федоровича²⁴. На виставці були представлені також роботи М. Сосенка, І. Труша, І. Бурачека, М. Бойчука, Ю. Панькевича, М. Жука та інших²⁵. НТШ придбало з виставки для галереї образів три картини Ф. Красицького, окрім згаданої «Гість із Запоріжжя», — портрети Михайла Старицького та Івана Карпенко-Карого. У звіті Музею НТШ згадується, що художник зробив для Товариства значну знижку, будучи добре обізнаним з невеликими обсягами бюджету музею, та запросив за всі три роботи лише 1 400 корон²⁶. У відгуку про виставку тогочасний польський художник Роман Братковський схвально охарактеризував саме творчість Красицького, який за його словами «визначається здоровим почутем коліру і гармонії». Особливо він виокремив твір «Гість із Запоріжжя», але також додав, що «кілька портретів того артиста, як Михайла Старицького і інші, мають багато життя»²⁷.

У 1906 році галерея образів не поповнилася жодною роботою, було лише замовлено виконання портрета гетьмана Богдана Хмельницького у Ф. Красицького²⁸. У 1907 році НТШ придбало у Красицького три роботи — дві за 1100 корон (ймовірно, одна з них — замовлений портрет Хмельницького) та портрет голови Товариства М. Грушевського за 500 корон²⁹. У цього майстра того ж року було замовлено ще кілька картин.

Наступне вартісне придбання для галереї образів було здійснене 1909 року у Києві. На жаль, достеменно не відомо, у кого були закуплені старовинні портрети гетьманів І. Самой-

²⁴ Вистава української штуки й артистичного промислу у Львові // ЛНВ.— Львів, 1905.— Т. 29.— С. 150.

²⁵ *Братковський Р.* Перша вистава української штуки і промислу у Львові [20 січня — 1 березня 1905 р.] (зі знімком образа Фотія Красицького «Гість із Запорожжя», закуплений НТШ) // ЛНВ.— Львів, 1905.— Т. 29.— С. 248–256.

²⁶ Стан Музею в 1905 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1906.— Ч. 25.— С. 40.

²⁷ *Братковський Р.* Перша вистава української штуки і промислу у Львові...— С. 252.

²⁸ *Кревецький І.* Наукове Товариство імені Шевченка в 1906 році // Діло.— 1907.— Ч. 121.— С. 1–2.

²⁹ Справозданє з музею за час від 1 січня до 30 цвітня 1909 р. // Хроніка НТШ.— Львів, 1909.— Ч. 38.— С. 44.

ловича, П. Полуботка і, як припускали, портрет Юрія Хмельницького, а також пастель Василя Кричевського «Ярмарок в Полтаві» і твір Тараса Шевченка. З приводу оригінальності останнього були деякі сумніви³⁰. Можливо, ці роботи належали художнику та архітектору В. Кричевському, в якого, як відомо, була чудова збірка давніх українських портретів. Саме 1909 року її було перенесено до новоспорудженого прибуткового будинку родини Грушевських у Києві (проект оздоблення фасаду належав В. Кричевському), де архітектор облаштував свою майстерню.

Михайло Грушевський, звертаючись у черговий раз 1910 року до Міністерства віросповідань та освіти Австро-Угорщини з проханням виділити на закупівлю нових експонатів у 1911 році 5 тисяч корон, зазначав: «В Музею Товариства є також невеличка збірка образів і портретів роботи сучасних українських малярів. Як маємо інформацію можна тепер би сю збірку значно побільшити, бо деякі визначні українські малярі, як Ів. Труш, Ф. Красицький, Василь Кричевський, Михайло Жук, Іван Северин мають готові праці, що зараз надавали би ся для Музею»³¹. Не знаємо, чи відгукнулись чиновники на це звернення, проте відомо, що у 1912 році галерея образів мала вже 52 картини пензля талановитих українських митців³².

1913 року активне комплектування галереї образів призупиняється: ідейний натхненник цієї справи Михайло Грушевський через конфлікт у Товаристві відмовляється надалі виконувати обов'язки голови та залишає роботу в Товаристві. Справу формування портретної галереї, розпочату Грушевським, НТШ продовжило вже після 1920 року з відновленням роботи музею, що була перервана визвольними змаганнями. Тоді до збірки потрапили портрет Ю. Романчука пензля П. Холодного, портрет М. Лисенка роботи І. Труша та ін.³³

Повернутись до втілення своєї давно омріяної ідеї створити галерею портретів найвидатніших представників української

³⁰ Справозданє з Музея за час від 1 вересня до 31 грудня 1909 р. // Хроніка НТШ.– Львів, 1909.– Ч. 40.– С. 39.

³¹ Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 70, арк. 42.

³² Справозданє за 1912 р. Діяльність Виділу // Хроніка НТШ.– Львів, 1913.– Ч. 53.– С. 1–5.

³³ Костюк С. П. Колекції музею НТШ у Львові // Бібліотека Наукового товариства імені Шевченка: книги і люди.– Львів, 1996.– С. 55.

науки та культури Михайло Грушевський вдруге зміг після повернення з еміграції та відновлення роботи Історичної Секції Українського Наукового Товариства у Києві, яка перейшла під титул ВУАН. У 1927 році Історичній Секції ВУАН виділено будинок по вул. Короленка, 35 (нині — вул. Володимирська), де можна було цей задум реалізувати. Цього разу було вирішено обмежитись лише діями історичної науки, що вповні логічно, адже ця галерея мала стати органічною складовою Історичної Секції. У листі до голови НТШ Кирила Студинського у серпні 1927 року Михайло Сергійович, повідомляючи про отримання приміщення, пише, що має намір зробити там «галерею олійних портретів укр[аїнських] істориків в широкому значенні»³⁴.

Відомості про галерею портретів в Історичній Секції ВУАН досить обмежені. 1931 року, описуючи оздобу Секції, Кость Куниця писав: «На стінах залі портрети: Маркса, Шевченка, Франка, Драгоманова, роботи художника проф. Ф. Кричевського»³⁵. З процитованого не зовсім ясно, чи згадані портрети належали пензлю Федора Кричевського, чи обабіч портретів зала була прикрашена ще й творами Ф. Кричевського.

Пізніше вже, сучасні дослідники П. Сохань, В. Ульяновський та С. Кіржаєв³⁶ також називають окремі портрети, що прикрашали кімнати Секції. Але, оскільки це не було об'єктом їхнього дослідження, автори обмежуються лише зазначенням прізвища художника (Кричевський), не вдаючись до уточнення, хто з двох братів-митців мається на увазі — Василь чи Федір. Власне це і підштовхнуло нас до з'ясування — хто ж був основним автором портретів, виконаних для Історичної Секції, а також до пошуків — звідки ж надійшли інші образи, що згадуються у вищеназваних працях.

Аби відтворити весь комплекс заходів голови Історичної Секції та його колег щодо названої галереї, нам довелося послугуватися збереженими документами історичних установ ВУАН під керівництвом академіка М. Грушевського, його листуванням

³⁴Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932) / Упоряд., арх. передмова Г. Сварник; вступ. стаття Я. Дашкевич.— Львів; Нью-Йорк, 1998.— С. 211.

³⁵ Куниця К. Художнє оформлення будинку Історичних Установ ВУАН// Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва.— К., 1931.— Зб. 1.— С. 386.

³⁶ Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. М. С. Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність.— К., 1993.— С. 111.

з тодішніми керівниками НТШ, а також монографічними дослідженнями про творчість Федора та Василя Кричевських.

Пристаючи до реалізації свого задуму, Михайло Грушевський, насамперед, згадав про ентешівську галерею образів, і через Студинського мав намір замовити у Львові виготовлення копій з портретів С. Качали, І. Шараневича, О. Огоновського, що були у власності збірки НТШ. Але передовсім він переймався справою портрета Івана Франка³⁷. Грушевський мріяв набути для галереї оригінальний портрет І. Франка пензля Івана Труша, який належав до збірки Володимира Гнатюка. Коли зайшла розмова щодо вартості такого твору, то Михайло Сергійович зазначив, що не зважаючи на те, що Секція не має у розпорядженні значних кошів, вони готові збирати необхідну суму аби придбати саме цей портрет³⁸. У Труша Грушевський просив замовити й копію портрета В. Антоновича, що належав до галереї образів НТШ. На його думку, «повторення» його пензля мало б вартість оригіналу»³⁹. З джерел невідомо, чи звертався К. Студинський до художника, а якщо звертався, то якою була його реакція⁴⁰. З листування відомо лише про розрахунки за портрет І. Франка, однак без уточнення авторства та попереднього власника⁴¹. Так само не маємо даних, чи було передано цей портрет до галереї Історичної Секції. Та все ж відомо, що портрет І. Франка був у її збірці. Його ми бачимо на фотографії зали засідань⁴². Згідно з джерелами авторство цього портрета належить не Івану Трушу, а художнику Федору Кричевському⁴³.

³⁷ Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1932)... – С. 211–212.

³⁸ Там само.– С. 213.

³⁹ Там само.– С. 212.

⁴⁰ Але є підстави припустити, що повторення І. Трушем портрета В. Антоновича таки було здійснено та потрапило до галереї Історичної Секції. Подібний портрет В. Антоновича знаходиться сьогодні у збірці Національного історичного музею України (інв. № М. 225). Остаточну крапку в цьому питанні може поставити дослідження подальшої долі галереї Історичної Секції після її ліквідації, що ми і ставимо наступним нашим завданням.

⁴¹ Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932)... – С. 228.

⁴² *Рубан-Кравченко В.* Кричевські і українська художня культура ХХ ст. Василь Кричевський.– К.: Криниця, 2004.– 704 с.: іл. Серія: «Мистецькі роди України».– С. 297.

⁴³ Там само.– С. 297; Дані про створення портрета І. Франка Ф. Кричевським у період 1926–1928 рр. також містяться в нарисі: *Мусієнко П.* Федір Григорович Кричевський.– К.: Мистецтво, 1966.– С. 36

Подібність формату цього портрета з іншими портретами, зафіксованими на фото зали засідань Секції з іншого ракурсу⁴⁴, свідчить про те, що ці роботи являють собою серію, і виконані, очевидно, одним художником — Ф. Кричевським.

До створення галереї Михайло Грушевський залучив і співробітників Історичної Секції, поставивши справу її організації на порядок денний засідання Бюро Секції 10 лютого 1928 р. За словами М. С. Грушевського, Історичній Секції насамперед варто було б мати портрети таких українських істориків і культурних діячів як В. Антоновича, М. Максимовича, П. Житецького та інших. Цю ідею жваво підтримали Осип Гермайзе, Олександр Грушевський та Володимир Щербина, запропонувавши в свою чергу розширити цю колекцію портретами «істориків старшого покоління: Бантиш-Каменського, О. Марковича та інших»⁴⁵. Зайнятись формуванням збірки портретів українських істориків доручили В. Щербині, О. Гермайзе, Ф. Савченкові та В. Юркевичу⁴⁶.

У березні-червні 1928 року було замовлено виготовлення копії портрета М. Максимовича, який знаходився в портретній галереї колишнього Університету св. Володимира⁴⁷, а також придбано у Гната Житецького портрет та частину архіву його батька, видатного громадського діяча та історика Павла Житецького за 200 карб.⁴⁸

Основу портретної галереї, як ми вже з'ясували, склали роботи художника Федора Кричевського. Саме він отримав замовлення намалювати серію портретів для Історичної Секції (як і свого часу Іван Труш для галереї образів НТШ). Художник створював цю серію керуючись загальним концептуальним рішенням інтер'єрів Історичної Секції архітектора Василя Кричевського. У вже згаданій статті співробітника Секції К. Куніці, який, за дорученням М. Грушевського, присвятив її оздобленню інтер'єрів будинку Історичної Секції та підбив підсумки

⁴⁴ Там само.— С. 296

⁴⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ, ф. Х, спр. 2407, арк. 108 зв.—109.

⁴⁶ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 2407, арк. 108 зв.

⁴⁷ Там само, спр. 2412, арк. 117 зв. Автора копії на сьогодні не встановлено.

⁴⁸ Там само, спр. 2419, арк. 127.

роботи, проведеної упродовж 1927–1930 рр., автор, назвавши ряд портретів, що прикрашали залу засідань, зазначає, що «ї композиція, і тон їх підпорядковані загальній думці архітекта. Портрети ці, в охряно-червоних квадратах, скомпоновані в одне ціле з дверима. Своїми розмірами, фарбами і навіть рамами вони цілком відповідають відведеним для них місцям»⁴⁹. У цій же розвідці було вперше вміщено світлини, на яких можна побачити як названі портрети з зали засідань (Т. Шевченка, І. Франка, К. Маркса і вірогідно М. Драгоманова), так і інші, що прикрашали кабінет голови Секції Михайла Грушевського.

Досліджуючи співпрацю Історичної Секції з іншими музеями, архівами та приватними особами було з'ясовано, що у збірці протретної галереї Секції знаходився й олійний портрет Михайла Грушевського виконаний Федором Кричевським. Цей портрет у травні 1930 р. просив передати для експонування на виставці Музей українських діячів культури та науки ВУАН⁵⁰. Цей факт був невідомий не лише знавцям творчості Ф. Кричевського, але і дослідникам іконографії М. Грушевського.

В Історичній Секції склалась певна традиція поповнювати галерею портретами ювілярів, які одразу займали в збірці гідне місце. Таким чином 1928 року до галереї потрапили портрети П. Тутківського⁵¹ та К. Студинського⁵². Щодо авторства цих двох портретів точних даних не маємо. Можна припустити, що портрет П. Тутківського також належав пензлю Ф. Кричевського, адже у творчому доробку художника був портрет видатного геолога створений саме у 1928 р.⁵³ Відомо, що портрет Кирила Студинського за проханням Михайла Грушевського замовляв

⁴⁹ *Кунія К.* Художнє оформлення будинку Історичних Установ ВУАН...– С. 386. За каталогом творів Федора Кричевського встановлено, що портрет Т. Шевченка, написаний митцем 1929–1930 рр., має розміри 154х160 см, що візуально співпадає з фото зали засідань, де він займає центральне місце над столом президії. Це ще раз підтверджує припущення, що саме Федір Кричевський був автором портретів зали засідань.

⁵⁰ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 1475, арк. 5.

⁵¹ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 2430, арк. 145.

⁵² Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932) ...– С. 212.

⁵³ Виставка творів заслужених діячів мистецтва УРСР Федора Григоровича Кричевського (1879–1947). Каталог / Київський Державний музей українського мистецтва.– К., 1960.– С. 18.

сам ювіляр⁵⁴. Пізніше Михайло Сергійович просив Студинського надіслати відомості про автора його портрета⁵⁵, але відповідь на це прохання невідома.

М. Грушевський використовував усі можливості, аби розширити збірку. Так, у грудні 1928 року на запит Президії ВУАН він подав до Комісії по підготовці 10-річного ювілею Академії план виставки матеріалів Історичної Секції, Археографічної Комісії та Комісії Історичної Пісенності, додавши відповідний кошторис на суму в 11 тисяч карб.⁵⁶ Ювілейна виставка давала добру нагоду отримати додаткові кошти на закупівлю портретів для галереї. Тому М. Грушевський в записці до Президії ВУАН особливо наголосив на потребі організувати під час ювілею виставку портретів українських істориків, а також археографічних матеріалів та історичної літератури⁵⁷.

Весь цвіт української історичної науки М. Грушевський передбачав представити в такій експозиції: М. Костомарова, М. Марковича, М. Бантиш-Каменського, М. Берлінського, Є. Болховітінова, Ф. Лебединцева, М. Іванішева, І. Лучицького, С. Голубєва, І. Каманіна, П. Голубовського, Н. Молчановського, М. Дашкевича, Н. Єфіменкової, Д. Яворницького, Д. Багалія, М. Василенка⁵⁸, О. Лазаревського, К. Харламповича, І. Павловського, В. Модзалевського, Я. Новицького, М. Зубрицького, Л. Падалки, О. Марковича та Ю. Сіцінського⁵⁹. На жаль, не всі плани було реалізовано, причиною чого було недостатнє фінансування історичних установ під керівництвом Михайла Грушевського. Ще у 1927 році в листі до К. Студинського Михайло Сергійович скаржився, що інтриги в академії та неприхильне ставлення до його особи і до установ, ним очолюваних, дуже негативно відбиваються на фінансуванні Історичної Секції. Так, з приводу отримання Секцією окремого приміщення, Грушевсь-

⁵⁴ Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932)...– С. 212.

⁵⁵ Там само.– С. 246.

⁵⁶ ІР НБУВ, ф. Х, спр. 2430, арк. 142 зв.

⁵⁷ Там само, спр. 2434, арк. 149.

⁵⁸ Цей портрет ми бачимо на фото кабінету голови Історичної Секції над його робочим столом (Рубан-Кравченко В. Кричевські і українська художня культура ХХ ст. Василь Кричевський... С. 292).

⁵⁹ Там само, спр. 2430, арк. 142 зв.

кий писав: «Єфр[ємов] дуже злоститься, що ми одержали № 35 (наговорив, що вмів, усяких прикростей на нашу адресу), а тепер як голова Управи, видко, всяко відмовлятиме або протягатиме в асігнуваннях»⁶⁰. З кожним роком ситуація тільки погіршувалась. Чистки та репресії початку 1930-х рр. проти учнів М. Грушевського та самого вченого, ліквідація Історичних установ перервали подальше формування портретної галереї.

Хочеться вірити, що зусилля та творча енергія, вкладені у цю справу не лише М. Грушевським, а й видатними українськими митцями, авторству яких належать ці твори, не були марними, і твори з колекцій галереї НТШ та Історичної Секції ВУАН і сьогодні зможуть засвідчувати високий рівень розвитку української науки та культури, навіть і в іншому форматі. Наразі ж питання подальшої долі колекцій портретних галереї НТШ та Історичної Секції ВУАН залишається нез'ясованим та потребує окремого дослідження.

Шануючи своїх попередників, М. Грушевський доклав чимало енергії, щоб зібрати портретні галереї діячів української науки. Наслідуючи цю добру традицію, ми створили в експозиції Історико-меморіального музею Михайла Грушевського моделі цих двох галереї (в залах НТШ та Історичної Секції ВУАН), доповнивши їх портретами учнів його наукової школи, які разом зі своїм вчителем творили історію української науки і яких він, як і своїх попередників, щиро шанував. Сьогодні всі вони — від О. Кониського, Д. Пильчикова, В. Антоновича, М. Драгоманова та інших до І. Крип'якевича, І. Джиджори, С. Томашівського, С. Шамрая, К. Грушевської, В. Юркевича та інших — наша правдива українська історія.

⁶⁰ Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932)...– С. 212.